

RAZPRAVE

**VEČDIMENZIONALNOST POKRAJINE:
PRIMER SLOVENSKE ISTRE**

AVTORICA

dr. Mimi Urbanc

Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, Gosposka ulica 13, SI – 1000 Ljubljana, Slovenija

mimi@zrc-sazu.si

UDK: 913(497.4Istra)

COBISS: 1.02

IZVLEČEK

Večdimenzionalnost pokrajine: primer slovenske Istre

Kulturna pokrajina je kompleksen pojem in proces obenem, je medij in rezultat človekovih aktivnosti ter dožemanja. Pokrajina je večrazsežnosten prostor, sestavljen iz vizualne, spoznavne in izkustvene dimenzije, ki se kažejo kot oblika, pomen in funkcija. V članku obravnavamo med seboj usklajene in povezane vidike pokrajine na primeru slovenske Istre in njihovo spreminjane v časovnem, prostorskem in družbenem kontekstu. Preučevanja izhaja iz postmodernističnega gledanja na pokrajino, ki ni več samo materialna stvarnost, ampak družbeni in kulturni dokument, katerega branje omogoča razkritje pomenskih slojev in procesov, ki ta dokument sestavljajo.

KLJUČNE BESEDE

Slovenija, slovenska Istra, kulturna pokrajina, družbene reprezentacije

ABSTRACT

The Multidimensional Nature of Landscape: Slovenian Istria

Cultural landscape is both a complex concept and process; it is a medium and the result of human activities and comprehension. Landscape is a multidimensional space composed of visual, cognitive, and empirical dimensions, which are reflected as form, meaning, and function. This article discusses mutually coordinated and connected aspects based on the example of Slovenian Istria and their changes within temporal, spatial, and social contexts. The study proceeds from a postmodernist view on landscape, which is no longer merely a material reality, but also a social and cultural document; reading it reveals the semantic layers and processes making up this document.

KEY WORDS

Slovenia, Slovenian Istria, cultural landscape, social representations

Uredništvo je prispevek prejelo 15. oktobra 2008.

1 Uvod

Tempora mutantur nos et mutamur in illis
‘Časi se spreminjajo in mi se spreminjamo z njimi’

V članku izhajamo iz dejstva, da ljudje ne živimo zgolj v tridimenzionalnem evklidskem fizično-geografskem prostoru, ampak tudi v konceptualnem prostoru noosfere (grško *noos* ‘misel’) (Naveh 1995, 46), torej v sferi človeškega mišljenja in zavedanja. Pokrajina je nejasen pojem, ki vsebuje tako fizični oziroma materialni vidik kot tudi neotipljivi oziroma konceptualni vidik. Slednji je nematerialen in obsega prostorske odnose v otipljivi pokrajini in miselne konstrukcije in dojemanja pokrajine, ki jih oblikujejo in pripisujejo ljudje. Pokrajina je torej družbeni konstrukt ter posledica odnosov in aktivnosti. Tako kot se spreminjajo odnosi in aktivnosti, tako se spreminja tudi pokrajina. Te spremembe običajno potekajo počasi in odsevajo dejanja posameznika in družbenih skupin skozi daljša časovna obdobja. V časih pa so te spremembe zaradi političnih preobratov lahko hitre, še zlasti v vidni pokrajini. Obenem politične spremembe vplivajo na miselnost ljudi, ki spet vpliva na spremembe v pokrajini. Nov političen sistem se posredno ali neposredno odraza v pokrajini, saj ena ideologija sistematično odstrani ideologijo prejšnje družbe in z njo povezane pokrajinske prvine.

Sredozemlje je tradicionalno območje intenzivnih stikov med različnimi narodi. Priseljevanje je vodilo v zapletena prepletanja, mešanja in privzemanja novosti. Prvine slovanskih, romanskih in delno germanskih kultur so se prepletle v multikulturno družbo, ki je prisotna še danes, čeprav precej spremenjena. Do 1. svetovne vojne je bila Istra vpeta v gospodarske, družbene in ostale tokove Sredozemlja in srednje Evrope. Njena vez s svetom je bil Trst, ki je najpogosteje omenjen kot središče, in sicer zaradi večjega obsega stikov, ki so ga imeli Istrani z njim kot pa z današnjimi mesti na slovenski obali. Po 2. svetovni vojni je Koper zaradi razvoja v močno regionalno središče postal cilj migracij ter vir ter izvor inovacij. Koper je tako zasenčil nekdanje središče, kljub temu pa vpliv Trsta ni nezamisljiv. Najmočnejši koncept, ki se je pojavil po 2. svetovni vojni, je meja kot fizična, družbena in ideološka ovira. Meja kot politični in ideološki koncept je to pokrajino zelo zaznamovala. Vladajoče strukture so hotele preprečiti stike s sosednjimi območji, ki so bili od pradednine dalje trdno vpeti v kulturne vzorce.

2 Preučevanje razsežnosti pokrajine

Preučevanje pokrajine ima že dolgo tradicijo. V zadnjih desetletjih bolj kot preučevanje oblike stopa v ospredje metaforična, ideološka, vrednostna in druga neoprijemljiva kakovost pokrajine. Pod vplivom humanističnih in behaviorističnih idej je Cosgrove pokrajino opredelil kot »način videnja« (Cosgrove 1984, 13) in ne več zgolj kot podoba ali prizor. S tem je pokrajina dobila novi dimenziji, in sicer kognitivno ter izkustveno, ki sta postali sredstvo in proizvod pokrajinske dinamike, uravnoveženosti, simbolizma, ideologije in identitete (Terkenli 2001, 201).

Finska geografka Keisteri (1990) je razvila model pokrajine, ki je nadvse primeren za preučevanje pokrajine. Pokrajina je razdeljena na tri dele: vidni materialni del, kot ga vidi človek, nevidni dojemljivi del, kot ga je ustvaril človekov duh, in procese, ki ju usmerjajo, oziroma naravne in družbene aktivnosti z vsemi povezavami med njimi (Keisteri 1990, 48).

Nove poti preučevanja izhajajo iz postmodernističnega gledanja na pokrajino, ki ni več samo materialna stvarnost ampak tudi družbeni in kulturni dokument, katerega branje omogoča razkritje pomenskih slojev in procesov, ki ta dokument sestavljajo. V našem primeru je ta dokument obmejna pokrajina kot rezultat vrste kulturnih, gospodarskih in političnih interakcij in procesov, ki so se v prostoru dogajale. Naše razumevanje pokrajine temelji na odnosu med dvema ravnema, kako je pokrajina sestavljena in oblikovan in na pripisanem pomenu ter izkušnjah, ki jih je generirala. Pokrajina ni nevtralna in pasivna, ampak neprestano proizvajana skozi družbeno-prostorske odnose. Zato je pokrajina tako kot vsak

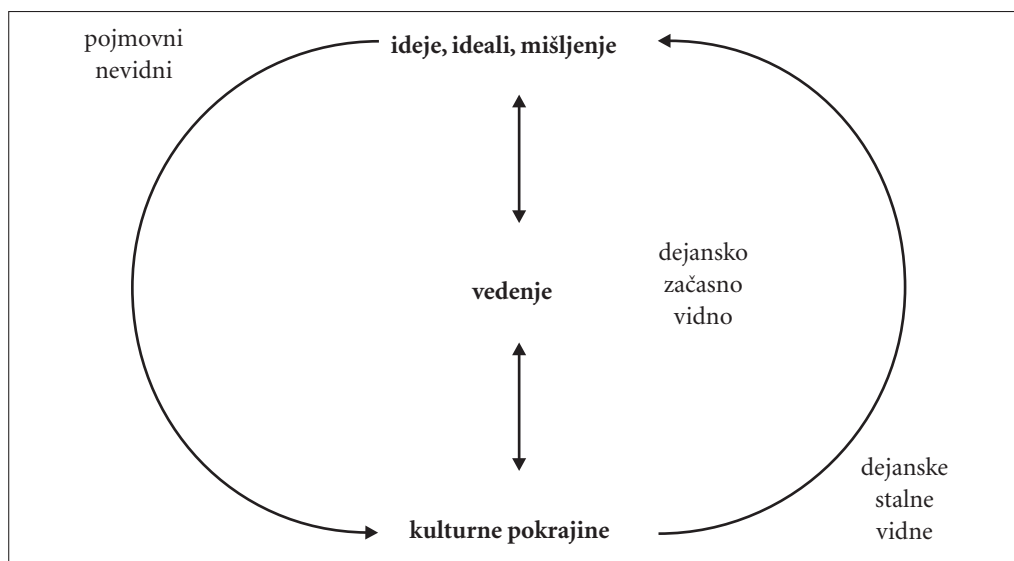
prostor proizvod kulturnih, družbenih, političnih in ekonomskih odnosov. Prostor je »... *osnovan preko družbenih odnosov in materialnih družbenih praks*...« (Massey 1994, 254).

Odnos med pokrajino in kulturo je vzajemen: ne samo, da kulturni vpliv oblikuje pokrajino, ampak je tudi naš pogled na pokrajino proizvod kulture in ta (pogled) vpliva na naš odnos do te pokrajine (Naveh 1995, 48). Pokrajine kot otipljivo stvarnost, ki jo določata prostor in čas, dojemamo z vsemi našimi čuti. Pri tem nista pomembna le oko in uho, ampak gre za širši kontekst: za razpoloženje duha, ki določa, kako dojemamo predmete in oblike na določen način in pomaga izbirati in oblikovati tisto, kar vidimo. Dojemanje oziroma sprejemanje je torej močno povezano s splošnim stanjem duha in telesa. Obratno pa je razpoloženje močno povezano s splošnim kulturnim in socialnim položajem posameznika v družbi (Naveh 1995, 48).

Ena od kvalitativnih metod za preučevanje večrazsežnosti pokrajine, ki smo jo uporabili v naši raziskavi, je tudi tako imenovana utemeljevalna teorija. Najpomembnejši vidik kvalitativnih metod je, da vidijo družbo in svet kot nekaj dinamičnega in spreminjajočega, ki se neprestano oblikuje skozi součinkovanje kulturnih, gospodarskih, družbenih in političnih procesov. Poudarek je na življenjskih izkušnjah in na odzivanju nanje in na interpretiranju razumevanj in skupnih pomenov človekovega vsakodnevnega družbenega sveta in realnosti (Dwyer, Limb 2001, 6).

Utemeljevalna teorija oziroma metoda poteka prek analize besedil. V naši raziskavi smo v njihovo analizo poleg znanstvenih in strokovnih besedil vključili tudi poljudne članke ter prozo in poezijo. Tudi najbolj osebna besedila, ki opisujejo dogodke posameznika in njegove osebne poglede na svet, so vendarle ogledalo časa, v katerem so nastala. Življenje posameznika so zaznamovale politične spremembe, ideologija in s tem povezane gospodarske spremembe, ki so najbolj neposredno (pri)zadele posameznika. Tako so tudi osebne zgodbe dober vir proučevanja, saj temeljijo na osebnih izkušnjah in spominu, ki bivajo in se oblikujejo v realnem svetu. Spomini in življenjske zgodbe ponujajo ključ za razumevanje družbenih procesov skozi čas (Ledinek Lozej, Rogelja 2000, 14).

Kulturna pokrajina je tesno povezana z vsemi sferami človekovega življenja. V vsaki sferi prevzema svoj pomen, podobo in vlogo, ki so lahko združljivi oziroma skladni z vsebinami druge sfere, lahko popolnoma drugačni ali celo nasprotni oziroma izključujoči. V tej raziskavi nas je zanimalo, kako pokrajina odseva odnose moči. Geertz (1973, 448) namreč pravi, da so »... *pokrajine zgodbe, ki jih* [ljudje,

Slika 1: Oblikovanje kulturne pokrajine (medmrežje 1).

opomba avtorice] *sebi pripoveduje o sebi ...*«. V primeru slovenske Istre je pokrajina zgodba o moči vladajočih struktur in nemoči preprostih ljudi in kako je nemoč slednjih prostorsko in časovno povezana s spremembami meja.

Vsaka pokrajina, vsaka oblika, ki v pokrajini obstaja, ima svoj simbolni pomen, ker je rezultat človekove prilagoditve in preobrazbe naravnega okolja, včasih v materialnem pomenu (izsušitev močvirij, komasacije), včasih zaradi pripisanega pomena, ki ga določeni pokrajini damo (Grand Canyon, Svetovni trgovinski center) (Robertson, Richards 2003, 4). Tuan je šel še dlje v svojem razglabljanju in je prostor opredelil kot organiziran svet pomenov (Tuan 1990, 179).

Pokrajina je polna dialogov iz zgodbic, ki povezujejo prostor in njegove naseljence (Spirn 1998, 17). Podeželske pokrajine govorijo o povezavi med snežnimi padavinami in naklonom strehe, o vpadnem kotu sončnih žarkov in nadstrešku, smeri vetra in poteku mejic, o obdelovalnih načinih in velikosti njiv, družinski zgradbi in zgradbi naselja: »... *Dialogi sestavljajo povezavo posameznika, skupine in prostora. Življenjska povezava je tkan sistem dialogov, dolgotrajnih in kratkotrajnih ...*« (Spirn 1998, 17).

V pokrajini se srečata in zlijeta predstavitev oziroma slika in realnost, in sicer takrat ko na primer drevo, pot ali katerakoli druga prvina dobijo širši pomen. Nejasnost – pokrajinski sloji različnih pomenov – in metafore ter paradoksi, ki jih nejasnost vzbujajo, so vir bogatega gradiva za branje in pripovedovanje (Spirn 1998, 27).

3 Večrazsežnost pokrajine

Kulturna pokrajina je kompleksen pojem in proces obenem, je medij in rezultat človekovih aktivnosti ter dojemanja. Združuje tri vidike: vizualnega, spoznavnega in izkustvenega ali drugače povedano obliko, pomen in funkcijo (vlogo), ki so med seboj povezani in delujejo usklajeno (Terkenli 2001, 201). Vse tri vidike oblikujejo tako naravni zakoni kot tudi kulturni oziroma družbeni. Slednji se uveljavljajo in tolmačijo prek (med)osebnih strategij in se zato spreminjajo v časovnem, prostorskem in družbenem kontekstu (Terkenli 2001, 201).

V naši raziskavi smo analizirali 147 enot besedil, ki skupaj štejejo 3344 strani oziroma 6.189.564 znakov.

4 Kulturna pokrajina kot oblika

V raziskavi nismo neposredno analizirali sprememb oblike kulturne pokrajine, ampak le odnos ljudi do njih in dojemanje. Materialni oziroma otipljivi del kulturne pokrajine se ostredotoča samo na nekatere prvine. Po pričakovanju je malo navedkov, ki govorijo o naravnih prvinah kulturne pokrajine in o njihovem spreminjanju. Naravne prvine so zaradi svoje narave manj odvisne od ideoloških in političnih sprememb. Še največ navedkov govori o preoblikovanju naravne pokrajine v kulturno, pri čemer je močno izpostavljen in poudarjen pomen kmetijstva. Človek je v tisočletjih svojega bivanja in s svojimi dejavnostmi oblikoval kulturno pokrajino. Brez njegovega delovanja bi bila Istra v celoti pokrita z gozdom, saj je le-ta primarna vegetacija. Istrska kulturna pokrajina je rezultat trdega dela, kultiviranja, ki je neprestano spremljalo ljudi. Zaradi agrarne prenaseljenosti je bila dobro obdelana vsaka ped zemlje, obdelovalne površine očiščene in kamenje zloženo v suhe zidove. Intenzivno obdelovanje gričevnatega površja slovenske Istre je mogoče samo v družbi, ki je življenjsko odvisna od kmetijstva.

2. svetovni vojni je sledil pretres na prebivalstvenem področju, ki so ga spremljali še drugi dejavniki. Kmetijstvo je izgubilo prvenstveno vlogo, poleg tega ni bilo več delovne sile, ki bi lahko obdelovala zemljo na način, da bi ohranjela tradicionalne prvine. Na istrskem podeželju se je zgodila diferenciacija; na eni strani so ostala obsežna območja v odmaknjenih in težje dostopnih delih območja depopulacije in deagrarizacije in s tem propada kulturne pokrajine. Praznjenje nekdanjih kmetijskih območij pomeni vračanje narave, ki pa ni nujno prvobitna v pravem pomenu besede. Ravno ogozdovanje, to

je širjenje z gozdom pokritih površin, je danes največja grožnja kulturni pokrajini, čeprav so gozdne pokrajine najbližje naravnim pokrajinam in so zagotovilo naravnega ravnovesja. Na območjih v neposredni bližini obali pa se je prebivalstvo začelo zgoščati. Ta območja so se iz nekdanjih čistih kmetijskih območij preoblikovala v multifunkcijska območja, kjer se prepletajo različne dejavnosti in se borijo za svoj življenjski prostor.

Največ navedkov se dotika istrske kamnite hiše in njenega spreminjanja oziroma propadanja v omejenem obdobju. V obdobju po 2. svetovni vojni so pogosto omenjene arhitekturne prvine, in sicer večinoma v povezavi s propadanjem tradicionalnih istrskih oziroma sredozemskih prvin in vnašanjem novih, ki so v tem okolju tujek. Druga prvina, ki je s prejšnjo tesno povezana, je naselje. Literatura, ki govori o obdobju po 2. svetovni vojni, se pogosto dotika vprašanja razpršene poselitve, ki je povezano s selitvijo nekdanjega mestnega prebivalstva na podeželje in z drugačnimi potrebami oziroma vrednostnim sistemom. Pri tem se poudarja nujnost zakonskega urejanja tega področja, saj v nasprotju z obdobjem do 2. svetovne vojne ni več samodejnih mehanizmov varovanja plodne zemlje. Prej je bil kmet tisti, ki je plodno zemljo varoval, saj je pomenila velikokrat edini, zagotovo pa najpomembnejši vir dohodka. V zadnjem obdobju po osamosvojitvi Slovenije se propad istrske hiše in širjenje naselji pripisuje zanemarjanju podeželja oziroma neustreznemu odnosu občinskih organov do podeželskih območij.

Najpomembnejša (največkrat omenjena) otipljiva prvina pokrajine je raba tal. Besedila, ki opisujejo obdobje med obema svetovnima vojnama, govorijo o kategorijah rabe tal, in sicer v povezavi s kmetijskimi dejavnostmi oziroma preživetjem. Besedila, ki časovno segajo v obdobje po 2. svetovni vojni, ravno tako pogosto govorijo o rabi tal, vendar v drugačnem kontekstu. V tem obdobju je bilo zaradi depopulacije in deagrarizacije močno opuščanje kmetijstva in posledično zaraščanje. Zaraščanje kulturne pokrajine je močan koncept, povezan z opuščanjem kmetijstva in odseljevanjem podeželskega prebivalstva. V zadnjem obdobju, to je po osamosvojitvi Slovenije, se ne pojavlja več.

5 Kulturna pokrajina kot vloga (funkcija)

5.1 Gospodarska vloga

V preteklosti je vloga pokrajine temeljila zlasti na materialnih možnostih, ki jih je nudila naseljenecem pri preživetju. Preživetje je najmočnejši koncept v obdobju med obema vojnama. Zaradi agrarne prenaseljenosti in relativno neugodnih naravnih razmer ob pomanjkanju delovnih mest zunaj kmetijstva je bilo preživetje tesno povezano s pokrajino in možnostmi, ki jih je nudila. V tem obdobju je bila v ospredju neposredna gospodarska vloga kulturnih pokrajin, in sicer pridelovanje hrane. Pridelana hrana je služila preživetju in tudi pridobivanju finančnih sredstev za različne potrebe:

*»... Skupaj so obračali zemljo
za lire,
za davke,
za semenj,
za ples ...
Iz dneva v dan,
od teme do teme ...«*

(Bržan 2001, 144).

Velik del pokrajine je bil obdelan in izbor kultur je bil zelo širok, saj je šlo v veliki meri za samookrbrno kmetijstvo, čeprav se je v nekaterih predelih začela zgodnja specializacija glede na potrebe trga. V obdobju po 2. svetovni vojni je ekonomska vrednost zemlje za pridelavo hrane postopoma upadala, tako kot je upadal delež prebivalstva, ki se je s kmetijstvom še ukvarjal. Zemlja pa je dobila ekonomsko vrednost na drugih področjih, in sicer na naseljenem in turističnem. V besedilih je posebej omenje-

na vrednost v smislu zazidljivih parcel, saj je istrsko podeželje postalo zanimivo za naselitev mestnega prebivalstva in v zadnjem desetletju tudi za ljudi iz notranjosti Slovenije. Prav tako so zaradi razvoja industrije in ostalih gospodarskih dejavnosti ter infrastrukturne opremljenosti večje potrebe po zazidljivih površinah. Obenem z razvojem turizma je pokrajina začela pridobivati na večjem turističnem pomenu. Zaradi sprememb v kmetijstvu oziroma socialne in gospodarske preobrazbe sodobne družbe je prišlo do dvojnega razvoja kulturne pokrajine. Območja v zaledju obale so vitalna območja s številnimi dejavnostmi, ki med seboj tekmujejo za prostor. Od obale bolj oddaljena območja, zlasti pa hribovita območja, ki so bila do leta 1954 v coni B STO, pa so se soočila z opuščanjem kmetijstva in razvrednotenjem kulturne pokrajine. Po osamosvojitvi Slovenije so se negativni trendi razširili na območja vzdolž hrvaško-slovenske meje.

Gospodarska vloga pokrajine je tesno povezana z lastništvom, ki oblikuje odnos do pokrajine. Ta odnos temelji na lastnini in lastnina opredeljuje človeka v družbeni ter ekonomski strukturi Istre. Zato je izjemnega pomena, saj definira posameznika in njegovo družino ter obenem omogoča preživetje.

5.2 Ekološka vloga

Okolje, v katerem človek živi, se neprestano spreminja. Spreminja se zaradi naravnih zakonitosti in spreminja se zaradi človekovih dejavnosti v okolju. Okolje nudi okvir človekovi dejavnosti in človek naravne danosti okolja izrablja v skladu s svojimi predstavami, željami in zahtevami ter v skladu s stopnjo tehničnega in tehnološkega razvoja. Okolje in človek sta v neprestani interakciji in drug drugega (pre)oblikujeta. Način življenja, ki ga je človek izbral prostovoljno ali mu je bil vsiljen, vpliva na pokrajino okrog njega. Življenje človeku zastavlja številne probleme in vprašanja, ki se večinoma vrtijo okrog lokalnih virov oziroma odkrivanja načinov gospodarjenja z njimi. Temeljni namen je preživetje in izboljšanje kakovosti življenja.

Ekološki pomen istrske podeželske kulturne pokrajine je bil v pestrem rastlinskem in živalskem svetu, kar je ustvarjalo naravno ravnovesje. Kulturna pokrajina je bila blizu naravni pokrajini, saj je imela številne drobne prvine (na primer gozdni obronki, omejki, grmičevje, sadno drevje, suhi zidovi), ki so nudili domovanje številnim rastlinam in živalim. Zaradi prepletanja teh prvin je bilo bogastvo živih bitij veliko. Vzdrževanje take kulturne pokrajine s kmetijstvom je najboljša zaščita pred naravnimi nesrečami in jamstvo za ekološko ravnovesje. Vzdrževane terase so varovale pred usadi, erozijo, prav tako suhi zidovi. Istrska kulturna pokrajina je do 2. svetovne vojne odsevala tesno povezanost med naravnimi in družbenimi prvini. Čeprav je šlo za močno preoblikovano pokrajino, pa je vseeno odražala prvine naravne pokrajine, iz katere je bila oblikovana. Nizka stopnja tehničnega razvoja in slaba investicijska sposobnost Istranov nista omogočala velikih posegov.

Po 2. svetovni vojni se je položaj začel hitro spreminjati. Na eni strani je prišlo zaradi depopulacije in deagrariacije do opuščanja obdelovanja zemljišč, še zlasti v bolj oddaljenih in naravno manj ugodnih predelih. Nekdaj lepo obdelane površine, vzdrževani pašniki, suhi zidovi, terase so začeli propadati. Ta vidik je zelo pogosto omenjen v analiziranih besedilih. Na drugi strani pa je v predelih bližje obali in v predelih z ugodnejšimi naravnimi razmerami prišlo do večjih in velikopoteznejših posegov, kot so komasacije in arondacije. V tej povezavi je igrala pomembno vlogo ideologija povojnega sistema s številnimi ukrepi, ki so pretresli povojno kmetijstvo. Z intenzifikacijo in specializacijo se je precejšen del drobne razčlenjenosti izgubil, kar je vodilo k ekološkemu neravnovesju. Nekateri kulture so se načrtno širili v za njih neugodna območja, kar se je maščevalo ob prvi večji ujmi.

Odnos med človekom in njegovim življenjskim okoljem se odraža tudi prek porabe energije. V obdobju med obema vojnama je bila poraba energije še zelo majhna. Takrat čas še ni bil merilo in zato so ljudje večinoma hodili peš, ker je bil javni prevoz šele v povojih in je bil drag, zato so si ga le redko in redki privoščili. Tudi večino opravil (večinoma kmečkih) je bilo opravljenih ročno, pri čemer so si pomagali z domačo živino. Pri gospodinjstvu so rabili drva za kuhanje in olje za svetilke, pozneje petroleje. Sveče so uporabljali le ob posebnih priložnostih (Presl 1996a, 651). Ljudje so bili večinoma vezani na

doma pridelano hrano, razen ob posebnih priložnostih so si privoščili kupljeno. Potrebe po oblačilih so bile zaradi revščine majhne. Pri gradnji bivališč so bili ljudje vezani na lokalne vire, ki so tudi dajali pečat arhitekturnim značilnostim.

Po vojni pa se je to začelo počasi spreminjati. Zasvetila je elektrika in prišli so prvi stroji ter kmalu za njimi tudi avtomobili. Obenem se je začel razvijati tudi javni promet. Kmetijstvo je izgubljaljo svoj pomen in industrijski razvoj je vnesel nov red v odnose med ljudmi in okoljem. Življenjski standard se je počasi dvigoval, obenem pa se je povečevale tudi potrebe ljudi. Spremenjeni načini dela in stroji omogočajo večjo učinkovitost pridelave, to je večje donose, vse večji del ljudi od nekmetijskih dejavnosti. Lokalni viri se dopolnjujejo z regionalnimi viri. Po vojni se je zmanjšala odvisnost od lokalnih gradbenih virov, prav tako kot se je zmanjšala odvisnost od podnebnih razmer. Tako da hiše niso več postavljene v nizu, da ščitijo ena drugo pred vetrom, ampak samostojno, saj je estetski vidik (odprt pogled) postal pomembnejši.

5.3 Zgodovinska vloga

V vsaki pokrajini igra čas pomembno vlogo, saj je njen videz rezultat preteklih dogajanj. V slovenski Istri je preteklost še pomembnejša, saj je pomemben opredelitelveni dejavnik. Pestra zgodovina, menjavanje držav jo ločijo od ostale Slovenije. Zgodovina je generator pripadnosti in oblikuje odnos do pokrajine, zato ima pomembno vlogo pri oblikovanju regije. Stalnica vseh zgodb je tisočletna zgodovina Istre z vsemi zavojevalci ter državami, ki so nastajale in izginjale. Poleg tega je zgodovina povezana s težkim življenjem, garanjem in pomanjkanjem, ki so trdno zasidrani v kolektivnem spominu Istranov. Zgodovinski spomin in izkušnje generirajo strah pred zavojevalci, strah pred izgubo morja in strah pred izgubo domače zemlje:

<p>»... Vidiš te hribčke, te doline, ta svet? Otrok moj, da bi kupil te kraje, to zemljo</p>	<p><i>ne bi smel imeti nihče in nikoli dovolj denarja, za nobeno njivo, za noben bared...«</i> (Bržan 2001, 160).</p>
--	---

Različne zgodovinske meje so razlog oblikovanja močnega nasprotja med »mi« in »oni«. Oni so vsi, ki nimajo istrskih korenin, so *forešti* 'tujci'.

Zaznavanje in dojemanje pokrajine oblikuje človekovo doživljanje tako časa kot prostora. V našem proučevanju zgodovinskih kulturnih pokrajin čas temelji na zgodovinskih spominih in sodobnih vtisih. Ljudje ga ne dojemajo samega zase, ampak s spremembami ali dogodki, ki imajo časovno komponento. Dojemajo dogodke in tudi njihova časovna razmerja (Le Poidevin 2004). Dojemanje časa in s časom povezanih sprememb je v Istri verjetno drugačno kot v stabilnejših območjih srednje Evrope na primer. Tu so se vrstile v vsaki generaciji ali celo pogosteje. Obdobje po 2. svetovni vojni vse do leta 1954 velja za eno najburnejših v Evropi. Vsaka pokrajina je sestavljena iz slojev iz različnih časovnih obdobij, imenovana tudi »palimpsest« slojev, naloženih drug na drugem. Pokrajine in življenjski prostori so vedno veččasovni. Lynch (1972, 168–173) to imenuje »časovni kolaž« našega okolja, ki je sestavljen ne samo iz posebnih spominov, povezanih z določenimi prvinami materialne kulture, ampak tudi iz kulturnih sledi in ostankov iz različnih obdobij. V raziskavi smo ugotovili, da je preteklost povsod pričujoča. Tudi besedila, ki so nastala v zadnjem desetletju, večinoma govorijo o preteklosti. Obdobje med obema svetovnima vojnama in takoj po 2. svetovni vojni je tako močno zarezalo v življenje ljudi, da se je ohranilo vse do danes. V primerjavi s temi spremembami je zadnja sprememba meje, torej po osamosvojitvi Slovenije, zelo redko omenjena. Dogodki iz prejšnjih obdobij so postali del kolektivnega spomina, ki vsebuje močno prostorsko dimenzijo in je povezan z določenimi kraji v pokrajini. Trst,

JERNEJA FRIDL

Slika 2: Kozolec ni zgolj gospodarski objekt, povezan s kmečkimi opravili; je tudi odraz iznajdljivosti in spretnosti kmečkega človeka v preteklosti, je odraz ljudske modrosti in tesnega sobivanja človeka in narave.

na primer, je zagotovo najpomembnejši kraj v kolektivnem spominu Istranov, povezan s preživetvenimi možnostmi v preteklosti.

Geopolitične spremembe, ki so risale politične meje, so povzročale migracije in odtujenost. Nekatere prvine prejšnje ureditve so bile odstranjene zavestno: imena naselij po 1. svetovni vojni; ime Julijska krajina ter veleposestva po 2. svetovni vojni. Druge prvine so izginjale postopoma (ime Istra), čeprav so nekateri ostanki po določenem času ponovno dobili svoj pomen, kar je pri ljudeh povzročalo nerazumevanje in odtujenost. Odtujitev izvira iz neskladnosti med ohranjenimi prvinami, katerih pomen se je v času menjav družbenopolitičnih ureditev spreminjal, in med novimi prvinami, ki nosijo simbolični pomen aktualne ureditve. Zaradi pogostega spreminjanja družbeno-ekonomskih ureditev so bili ljudje do sprememb nezaupljivi, kar ima posledice v pokrajini: depopulacija, opuščanje kmetijstva. Politično motivirane družbene in ekonomske spremembe je spremljal organski razvoj, ki so ga povzročili urbanizacija, globalizacije in drugi družbeni procesi.

6 Kulturna pokrajina kot pomen

Kulturna pokrajine kot pomen se v slovenski Istri navezuje zlasti na tradicionalne kmetijske kulturne pokrajine z drobno razčlenjenostjo. Pri tem je treba poudariti, da je podeželska kulturna pokrajina, ki je danes predmet velikega občudovanja, rezultat revščine oziroma gospodarskega mrtvila. Nekatere oblike, ki so rezultat vsakdanje bitke za preživetje, o kateri smo govorili, zavzemajo pomembno mesto v zavesti Istranov. Suhi zidovi, terase, vinogradi, oljčni nasadi so pomembni za njihovo identiteto, saj jim dajejo občutek pripadnosti in domačnosti ter pomenijo pot do zgodovinskih korenin. S tem je povezan tudi odnos ljudi, ki za kulturno pokrajino še vedno štejejo edino pokrajino z drobno členitvijo, eksten-

živno pridelavo in tradicionalnimi načini obdelovanja. Te prvine kulturne pokrajine so velike motike, ki so prekopale to zemljo, so pridne roke, ki so znosile kamenje z njiv in travnikov v suhe zidove, so generacije, ki so zravnale strma pobočja. Zemlja zavzema tako pomembno v miselnem svetu Istranov, da jo pogosto enačijo s pokrajino oziroma pokrajino enačijo z zemljo. Zemlja ni zgolj zemljišče, je spomin na garanje, zemlja je istrski človek, ki je trd in odporen kot hrast in skale. Ta pokrajina je rodovitna ter prijazna do ljudi in živali, zato omogoča srečno življenje:

»... Tam, kjer morje valovi,
kjer so sape tople, mile,
kjer se smeh v očeh iskri,
je zemlja sveta ...«

(Štok-Vojska 1995, 26).

Zaradi visokega položaja v družbi je zemlja lahko spodbudila vrsto negativnih pomenov, zlasti med tistimi, ki je zaradi materialnih razmer niso mogli postaviti na oltar. Mali lastniki na robu preživetja so zemljo pogosto doživljali kot suho in borno.

Sredozemska pokrajina slovenske Istre ni zgolj bivanjski prostor in prostor, ki omogoča preživetje, ampak mnogo več. Pokrajina je domovina ali rodna dežela, s katero so njeni naseljenci tesno povezani:

»RODNA DEŽELA

Tam, kjer morje valovi,
kjer so sape tople, mile,
kjer se smeh v očeh iskri,
je zemlja sveta.

... Kjer vijuga se Rokava
in jeseni ruj žari,
kjer Dragonja je, Rižana,
JE MOJA ISTRA«

(Štok-Vojska 1995, 26).

Med njo in človekom se je razvila tesna čustvena povezava. Kocjančič jo personificira in razume kot žensko. Žensko, ki ga je rodila, hranila in vzgojila, in žensko, ki je njegova življenjska družica. Pokrajina je njegova najtesnejša družica vse življenje:

»Z objemom, Istra, ki tesno prižme
in od prvotne vneme ne odjenja,
privila si me sina na srce
že v prvi zarji mojega življenja ...«

(Kocjančič 2001, 61).

Odnos se ni spremenil niti po 2. svetovni vojni, čeprav je kmetijstvo izgubilo svojo prvenstveno vlogo za preživetje. Zato so vsako spremembo v smeri modernizacije dojeli in jo še dojemajo kot uničenje in razvrednotenje kulturne pokrajine, ne pa kot novo stopnico v razvoju kmetijstva kot gospodarske dejavnosti. Vendar modernizacijo kmetijstva dojemajo manj nevarno in neugodno kot opuščanje kmetijstva in zaraščanje kmetijske zemlje ter propadanje teras in suhih zidov.

7 Sklep

Naše razumevanje pokrajine temelji na odnosu med dvema ravnema, kako je pokrajina sestavljena in oblikovana ter na pripisanem pomenu in izkušnjah, ki jih je generirala. Pokrajina ni nevtralna in pasivna, ampak se neprestano dograjuje in preoblikuje z družbenoprostorskimi odnosi. Zato je pokrajina kot vsak prostor proizvod kulturnih, družbenih, političnih in ekonomskih odnosov.

Analiza besedil je pokazala, da je v sferi pokrajina kot oblika prevladujoča oblika kmetijske pokrajine. Fizična pokrajina je bolj kot prostor bivanja prostor dela, zato pokrajina kaže rezultate naporov preteklih generacij. 2. svetovna vojna in družbeno-gospodarske spremembe po njej so močno preoblikovale

podobo pokrajine ravno zaradi umikanja pokrajine dela pokrajini bivanja in preživljanja prostega časa. Istočasno s tem se je spreminjala vloga pokrajine. Do druge svetovne vojne je bila močno v ospredju njena gospodarska vloga, ki se je zmanjševala obenem z nazadovanjem kmetijstva. S spremenjenim načinom življenja in drugačnimi vrednotami se je spreminjal tudi odnos do življenjskega okolja. Obenem je razvoj tehnike in tehnologije omogočal korenite posege v okolje.

Preučevanje dojemanja pokrajine je nadgradnja klasičnega preučevanja pokrajine in odpira njeno večrazsežnost in obenem opredeljujejo kompleksnost. Tovrstno preučevanje odpira področje, ki postaja vse pomembnejše ne samo v teoretičnem vidiku, ampak zlasti v praktičnem. Nudi možnost za preučevanje odnosa do življenjskega okolja in identificiranja s pomeni pokrajine. Slednje je temeljni predpogoj za oblikovanje odgovornega odnosa do nje. Čut pripadnosti pokrajini, ki ji ljudje pripisujejo kulturno in zgodovinsko vrednost ter jo razumejo kot življenjski prostor svoje družine in lokalne skupnosti, je zagotovilo, da se bo skrbi za lastno dobro pridružila skrb za pokrajino. Preučevanje odnosa do pokrajine in upoštevanje ugotovitev v razvojne programe bodo omogočile uravnotežen razvoj pokrajine in zagotovile njihovo stabilnost. Na tem področju je v slovenski geografiji še veliko maneverskega prostora, saj se je spoznanje, da je mnenje ljudi pomembno, šele dobro začelo uveljavljati.

8 Viri in literatura

- Bržan, A. 2001: Ud kapca du murja. Koper.
- Cosgrove, D. 1984: *Social Formation and Symbolic Landscape*. Totowa.
- Dwyer, C., Limb, M. 2001: Introduction: doing qualitative research in geography. *Qualitative Methodologies for Geographers*. London.
- Geertz, C. 1973: *Deep play: notes on Balinese cockfight. The interpretation of cultures*. New York.
- Keisteri, T. 1990: *The study of changes in cultural landscapes*. Fennia 168-1. Helsinki.
- Kocjančič, A. 2001: *Šavrinke pesmi*. Koper.
- Le Poidevin, R. 2004: *The Experience and Perception of Time*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Medmrežje <http://Plato.Stanford.Edu/Archives/Win2004/Entries/Timeexperience> (6. 1. 2007).
- Ledinek Lozej, Š., Rogelja, N. 2000: *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 32. Ljubljana.
- Lynch, K. 1972: *What Time Is This Place?* Cambridge, London.
- Massey, D. 1994: *Space, place and gender*. London, Methuen.
- Medmrežje 1: www.uwec.edu/Academic/geography/Ivogeler/w188/188start.htm (3. 7. 2002).
- Naveh, Z. 1995: *Interactions of landscapes and cultures*. *Landscape and Urban Planning* 32. Amsterdam.
- Presl, I. 1996a: *Vinogradništvo v Truškah* po 2. svetovni vojni. *Dežela refoška*. Knjižnica Annales 10. Koper.
- Robertson, I., Richards, P. 2003: *Studying cultural landscapes*. London.
- Spirn, A. W. 1998: *The language of landscape*. New Haven.
- Štok-Vojška, N. (1995): *Rodna dežela/Late prnas*. *Fontana* 22–23. Koper.
- Terkenli, T. S. 2001: *Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image*. *Landscape and Urban Planning* 57. Amsterdam.
- Tuan, Y. 1990: *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values*. New York.

9 Summary: The Multidimensional Nature of Landscape: Slovenian Istria

(translated by DEKS d. o. o.)

Traditionally, the Mediterranean has been a place of considerable contact between various peoples. Immigration led to complex intertwining, mixing, and borrowing of new elements. Elements of Slavic,

Romance, and to some extent Germanic cultures were combined into a multicultural society that is still present today, although considerably altered. The strongest concept that appeared after World War II is the boundary as a physical, social, and ideological barrier. Boundary as a political and ideological concept has had a strong impact on this landscape. The ruling structures sought to prevent contact with neighboring areas that had been an important part of cultural patterns since time immemorial.

Cultural landscape is both a complex concept and process; it is a medium and the result of human activities and comprehension. Landscape is a multidimensional space composed of visual, cognitive, and empirical dimensions, which are reflected as form, meaning, and function. This article discusses mutually coordinated and connected aspects based on the example of Slovenian Istria and their changes within temporal, spatial, and social contexts. The study proceeds from a postmodernist view on landscape, which is no longer merely a material reality, but also a social and cultural document; reading it reveals the semantic layers and processes making up this document.

Cultural landscape as a form speaks of the transformation of the natural landscape into a cultural one, in which the importance of agriculture is emphasized. The Istrian cultural landscape is the result of the hard work and cultivation that has continually accompanied people. Intensive cultivation of the hilly land in Slovenian Istria is only possible in a society whose livelihood depends on agriculture. After World War II, the landscape began altering due to economic changes. Areas directly adjacent to the coast gave way to nonagricultural activities, and other areas started becoming overgrown. The dimension of landscape as a role combines three aspects: economic, ecological, and historical. The economic role is connected with opportunities to make a living and therefore the aspect of fertile land and ownership is strongly emphasized. After World War II, the economic value of land for food production gradually decreased, but it attracted settlement and tourism. Along with the development of nonagricultural activities and general social and economic development, the ecological role of the landscape also changed. With the decrease in the importance of agriculture and the development of nonagricultural activities, people's attitude to their living environment (which once involved a close connection with and observation of natural principles) weakened and started placing increasingly more pressure on the environment. History is an important defining factor in Slovenian Istria because it is also an important connecting factor. However, the historical experience generates fear of outsiders and therefore strong discrimination between »us« and »them« is present.

Landscape as meaning refers to cultural and emotional meaning, in which the most important element is land, or fertile land, which has had many meanings ascribed to it: from being the most sacred object to the other extreme – that is, being despised by those that did not have enough of it to make a living.

